

Şehrin
YeniGün GAZETESİ'NİN
ÜCRETSİZ KÜLTÜR-SANAT İLAVESİDİR

Maafızası

CİLT: 7 • SAYI: 17

HAZIRLAYANLAR: SADIK GÖKCE - ANUŞ GÖKCE

31 TEMMUZ 2025 PERŞEMBE

**55. ÖLÜM YILDÖNÜMÜ'NDE
ZEKİ VELİDÎ TOGAN'I
RAHMETLE ANIYORUZ**

TARİH, FİKİR VE DAVA ADAMI ZEKİ VELİDÎ TOGAN

"Vatan sevgisi bütün insanlara şamil bir histir, fakat bu his Türklerde daha galip ve hâkimdir."

Zeki Velidî Togan

**HALE
GÜRBÜZ**

Türkiye, Rusya, İran ve Çin gibi zengin ve köklü tarihe sahip devletler, modern dünyaya uyum sağlamak için çırpınırken pek çok alim şahsiyet yetiştirdiler. Hiç şüphe yok ki bunlardan birisi de Rusya mahkûmu Türk boylarından olan Başkurlara mensup Zeki Velidî Togan'dır.

Zeki Velidî Togan; politikacı, devrimci, kaçak, akademisyen ve matematiksel bir tarihçidir. Hem Sovyetlere hem de Osmanlı-Türk dönemi tezlerine karşı durarak özgün Türk kimliğini ve tarih bilgisini savunmuş; bilimsel mirası uluslararası ölçekte kabul edilen bir aydın olarak değer kazanmıştır.

1890 yılında Başkurt ilinde dünyaya gelen Zeki Velidî Togan, Türk Dünyası'nın yetiştirdiği en mühim âlimlerden biridir. Tarihçi kimliğinin yanı sıra Rusya Türklerinin bağımsızlık mücadelesinde de aktif rol oynayan Togan, Lenin, Stalin ve Troçki gibi Bolşevik liderleriyle görüşmüş, Ekim Devrimi'nden sonra Türkistan'a çekilerek Basmaıcı Hareketi'ne katılmış, Enver Paşa ile meşverette bulunmuş ve nihayet Hindistan üzerinden Türkiye'ye geçmiştir. 1932 yılında toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nden sonra hakkında yapılan karalamalar yüzünden Almanya'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Türkçü-Turancı faaliyetlerde bulundu-

ğu gerekçesiyle 1944 yılında hapse atılmışsa da tahliye olduktan sonra İstanbul Üniversitesi'nde çalışmaya devam etmiştir. "Umumî Türk Tarihi Kürsüsü" nün kurucusu olan Zeki Velidî Togan, birbirinden değerli çok sayıda bilimsel eser kaleme almış ve 26 Temmuz 1970 yılında hakkın rahmetine kavuşmuştur. Son yıllarda gerek yurdumuzda gerekse yurtdışında adeta yeniden keşfedilmiştir.

Prof. Zeki Velidi Togan, Türk bilimini ve Türk tarihçiliğini dünya ölçüsünde temsil etmiş bir Türkçü ilim adamı olarak yaşamış Türk tarihçiliğinde ve Türk düşünce hayatında mümtaz bir yer edinmiştir.

Bıraktığı eserlerin ilmi derinliğinden açıkça anlaşıldığı üzere, fevkalade kabiliyetli biri olan Togan, erken yaşlarda Arapça, Farsça ve Rusça gibi mühim dilleri öğrenmiş ve daha 21 yaşında iken kaleme aldığı "Türk ve Tatar Tarihi" isimli kitap sayesinde akademik çevrelerce tanınmış ve kendisine "Yaş Müverrih" (Genç Tarihçi) unvanı verilmiştir.

Hayret uyandıran karakteri ve yetenekleri, tarihi olayları kavrama kudreti ve büyük tarihçilerde bulunması lazım gelen güçlü sezgileri sayesinde, zikrettiğimiz kaynak dillerini iyi öğrenerek bilgiye doğrudan ulaşabilen Togan hem

İÇİNDEKİLER

• TARİH, FİKİR VE DAVA ADAMI ZEKİ VELİDÎ TOGAN
HALE GÜRBÜZ

• AHMET ZEKİ VELİDÎ TOGAN VE TARİH ANLAYIŞI
PROF. DR. MEHMET SERHAT YILMAZ

• ZEKİ VELİDÎ TOGAN'IN TARİH İLMİNİ
SİSTEMLEŞTİRMESİNE HİZMETLERİ
ANUŞ GÖKCE

• KELİMELEİN GÜCÜ VE SZİHİNSEL SÖZLÜK
PROF. DR. FİRDEVS GÜNEŞ

Doğu hem de Batı medeniyetlerinin niteliklerini layıkıyla idrak edebilmiştir. Bu durum kendisine uluslararası akademik çevrelerde büyük ve haklı bir şöhret kazandırmıştır.

Bugün itibarıyla Togan'ın ilmi saygınlığı ve şöhreti yaşadığı dönemi fersah fersah aşmıştır. Kendisine ve eserlerine gösterilen ilgi gerek yurt içinde gerekse yurt dışında hızla artmaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Başkurdistan ve Rusya'da Togan adeta yeniden keşfedilmiş ve bazı eserleri İngilizce, Rusça ve Başkurtçaya tercüme edilmiştir.

Zeki Velidi Togan, ilk defa 1911'de başladığı yayın faaliyetine ölümüne kadar büyük bir hız ve gayret, hummalı çalışma içerisinde devam etmiştir. Togan'ın 337'den fazla yayınlanmış çalışması bulunmaktadır.

Yaklaşık 40 cilt yayınlanmış müstakil kitabı vardır. Bunların 12 adedi hacimli birer eser iken 10'dan fazlası üniversitede okuttuğu derslerin basılmış notlarıdır. Diğerleri ise küçük broşür kitapçık hüviyetindedir. Yayınladığı ilk kitabı Türk ve Tatar Tarihi adlı eseri, kendisinin Kazan ve Rusya'da şöhret olmasına sebep olurken onu esas dünya ilim âleminde tanıtan hiç şüphesiz İbn-i Fadlan Seyahatnamesidir.

Öte yandan Tarihte Usul, Türkiye'de tarih bilimi için yazılmış ilk metot kitabıdır. Yine, Umumî Türk Tarihine Giriş, sahasında tek olduğu gibi Türk tarihinin genel çerçevesini çizmesi açısından çok önemlidir. Harezmece Tercümeli Mukaddemetü'l-Edep, Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, On The Miniatures In Istanbul Libraries, Hatıralar, Oğuz Destanı, Kuran ve Türkler onun ilminin yüksekliğini gösteren en güzel delillerdendir.

Ölümünden bir sene önce yazdığı hatıraları hayatı boyunca yaptığı mücadeleleri anlatmasının yanında, yakın tarihimiz için de çok önemli vesikaları ihtiva etmektedir. En büyük millî destanlarımız arasında yer alan Oğuz Destanı gibi bir kültür hazinesinin yayınlanması şüphesiz Türk ilim âlemi için iyi bir kazanç olmuştur.

Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi adlı eserde Orta Asya'daki Türk illerinin yakın dönem tarihi ve istiklallerinin kaybedilişi anlatılmıştır. Türklüğün Mukadderatı Üzerine adlı eserinde de dünya Türklüğünün bugünkü durumu ve geleceği hakkında görüşlerini açıklamıştır. Baskıları yapılan üniversitede okuttuğu ders notları ise genel olarak Moğollar devri Türk Tarihi, Moğol İstilasası, Cengiz Han ve Timur dönemlerini ihtiva etmekte ise de yine üniversitede okuttuğu Karahanlılar Devri, Başkurtlar Tarihi, Asya Tarihi, XIX. ve XX. yüzyıllarda Orta ve Ön Asya'da fikir ve kültür hayatı gibi konulara da ilgilidir.

Yerli yabancı ilmî araştırma dergilerinde 91 makalesi yayınlanan Togan, bunların yaklaşık yirmisinde konu araştırması yapmıştır. Çok büyük çoğunlukta da en belirgin özelliği olan kaynak tanıtımını ele almıştır. 14'ten fazla olan tenkit yazılarında ise Batı ilim âleminde yapılan çalışmaları Türkiye'ye tanıtmaya gayesini gütmüş, ayrıca gerekli kriterlerini yapmaktan geri kalmamıştır.

İlmî dergilerde çıkan makalelerinin yaklaşık yarısı yabancı dildedir. Bunlardan İngilizce, Almanca, Fransızca gibi popüler batı dillerinin yanında Rusça ve Farsça kaleme alınanlar da vardır.

Milletlerarası kongrelerde merhum hocanın sunmuş olduğu 9 tebliğin kongre zabıtlarında basıldığı görülmektedir. Bu tebliğlerin hepsi hocanın uzmanlık alanı ile ilgilidir ve onun çalışma şekli olan belge tanıtımını ihtiva etmektedir. Sunulan tebliğlerin hepsinin milletlerarası kongrelerde oluşu, ayrıca İngilizce, Almanca ve Fransızca gibi popüler batı dillerinde yayınlanması dikkat çekicidir.

Milletlerarası ilmî ağırlığı olan 4 ansiklopedide 39 madde Togan tarafından telif edilmiştir. Bunların yine çoğu yabancı dilde, diğerleri Türkçedir. 12 madde biyografi, iki Başkurt ve Hazar gibi Türk kavimleri, diğerleri ise coğrafi mekân (şehir, nehir vb. gibi) hakkındadır. Arapça ve Farsça tarihî kaynakların ışığında yazılmış olan söz konusu maddelerde ilgili olan bütün batı literatüründen de faydalanılmıştır. Bu ko-

nuların hepsi Orta Asya tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

Aylık ve haftalık yayınlanan dergilerde yaklaşık 109 makaleyi kaleme almıştır. 1940'lı yıllara kadar bu tür dergilerde ilmî konuları ele almaya çalışan Togan, sonraları çeşitli siyasî görüşlerini bazı konularda fikirlerini, bazı kişilere cevaplarını, hatıralarını da yazmıştır.

Günlük yayınlanan gazetelerde ise merhum hocanın 48 makaleyi kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Çoğunlukla kendi fikirlerini ihtiva eden bu yazılarında zaman zaman tarihî konulara inerek onların sayesinde geleceğe ışık tutmak, Türk milletine ders vermek istemiştir. Milletlerarası kongreleri de gazete yazılarında işleyerek yine Türk kamuoyunu bunlardan haberdar etmeye çalışmıştır. Kamuoyunda yanlış aksettirilen bazı konularda da inandığı gerçekleri açıklamaktan geri kalmamıştır.

Merhum hocanın ihtisas sahası olan İslamiyet'ten sonra Türk ve Moğol Tarihi konularında İslam bilginleri hakkında hazırlanmış fakat yayınlama fırsatını bulamamış kitapları da vardır. Timur ve Oğulları Tarihi, El-Birunî'ye dair, Başkırt Tarihi, Ali Şir Nevaî: Hayatı ve Eserleri, Reşideddin: Hayatı ve Eserleri, Sakaların Tarihi, Türklerin Menşe Efsaneleri, Resimlerle Türkistan bunlardan en önemlileridir.

Zeki Velidî Togan'ın Halk Bilimine Katkıları:

Zeki Velidi Togan'ın halk bilimine (folklor) katkıları, doğrudan bir halk bilimci gibi sahada derleme yapmak yerine, tarihçi ve Türkolog kimliğiyle halk kültürüne ait unsurları tarihsel bağlamda incelemesi üzerinden olmuştur. Onun halk bilimine katkıları şu başlıklar altında özetlenebilir:

1-Sözlü Kültür ve Tarih İlişkisini Kurması

Togan, Türk tarihini incelerken destanlar, efsaneler, halk anlatıları ve menkıbeler gibi sözlü kaynakları tarihsel belgelerle birlikte değerlendirmiştir. Bu yaklaşım, halk anlatılarının tarihsel verilerle birlikte ele alınabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Örnek: Göktürkler, Uygurlar ve Mo-

ğol dönemlerine ait halk anlatılarını, İslam öncesi Türk tarihiyle birleştirerek tarih yazımında kullandı.

2-İbn Fadlan Seyahatnamesi'ni Bilim Dünyasına Kazandırması

Togan'ın en büyük katkılarından biri, 10. yüzyıl Arap gezgini İbn Fadlan'ın seyahatnamesini keşfetmesi ve yayımlamasıdır. Bu eser, o dönemdeki Türk boylarının dini ritüelleri, günlük yaşamı, cenaze törenleri, kıyafetleri gibi halk kültürü öğelerini içerir.

Bu belge üzerinden:

*Oğuzlar, Peçenekler, Hazarlar gibi halkların yaşam tarzı,

*Şamanist törenler ve halk inançları,

*Sosyal yapılar ve halk eğlenceleri gibi konulara ışık tutulmuştur. Folklor açısından çok kıymetli bir kaynağı bilim dünyasına tanıtarak halk biliminin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

3. Orta Asya Türk Boylarının Geleneklerine Vurgu

Togan'ın eserlerinde, Orta Asya'daki Türk boylarının gelenekleri, töreleri, aile yapıları, müzikleri ve efsaneleri tarihsel süreç içinde anlatılır. Bu da Türk halk kültürünün kökenlerine dair önemli bilgiler sunar.

4. "Umumi Türk Tarihine Giriş" ve Diğer Eserlerinde Folklor Unsurları

Bu eserinde destanlar, halk edebiyatı ürünleri, gelenek ve görenekler tarihsel belgelerle beraber değerlendirilmiştir. Göçebe kültürün halk edebiyatına ve yaşam tarzına etkilerini açıklamıştır.

5. Modernleşme Bağlamında Halk Eğitimi ve Aydınlanması

Togan, Türkistan'daki Modernleşme hareketi içinde yer alırken, halk kültürünün geliştirilmesi ve eğitilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu da halk kültürünü sadece geçmişin kalıntısı olarak değil, yaşayan ve geliştirilecek bir alan olarak görmesine işaret eder.

Bu bağlamda onu tanımanın ve anlamının en iyi yolu yine onun cümlelerinden geçmektedir:

"Hatıralar" adlı kitabında yer alan hatıratına göre Togan, Orta Asya'da ciddi bir sıtma (sıtma nöbeti) geçirdikten sonra bir şamanın ayinine katılmıştır. Kendisi bu deneyimi şu sözlerle an-

latır:

"Burada ben şiddetli bir sıtmaya tutulmuştum... Bakhşı denilen Şaman... Özbek çadırı içinde büyük bir ateş yakılmıştı... Düngür denilen davulu çalarak şamanî şarkılarını söyleyip dönmeye başladı... Nihayet... ağızlarımdan beyaz köpükler çıktı ve kendisini kaybetti... Şaman ateşte yanan demir küreği ağızına aldı ve birkaç kere etrafımda dolaştı... Bana artık iyileşeceksin ve ilaç kullanmayın dedi... Bu şekilde hayatımda ilk defa gerçek bir şaman ayini görmüş oldum."

Bu sahne—şaman döngüsel dansı, ateşte yanan demir kürekle ritüel müdahale, toplulukta coşku ve bilincin kaybı—tüm detaylarıyla deneyimlenmiş, iç içe örülmüş bir folklor pratiğidir.

Togan, sadece anlatmakla kalmayıp bu ayine katılmış, orada gözlemci ve hatta katılımcı olarak yer almıştır. Böylece anlatacağı ritüel, sadece akademik değil yaşayan bir kültür deneyimi olmuştur. Davul (düngür), şarkılar, dans ve trans hali—bunlar şamanistik ritüelin bileşenleridir ve Togan bunları sahada belgeleyerek geleneksel sözlü kültürü bilimsel veriye dönüştürmüştür.

Ayin sadece bireysel bir tedavi yöntemi değildir; topluluk içinde kolektif duyguların açığa çıkmasına, inanç sistemlerinin pratiğe dönüşmesine, bireysel deneyimlerin ortak kültüre

yansımaya olanak tanır. Togan'ın anlatısında bu toplumsal işlevler—hasta kişiyi iyileştirmek, şifacı rolü, grup duygusu—net biçimde ortaya konmuştur.

Bu ritüel anlatısı, Togan'ın halk bilimine sadece "okur" olarak değil, yaşayan kültür içinde **bizzat yer alarak**, onu **gözlemleyerek**, hatta **yaşayarak** katkı sunduğunu gösteriyor. O, bu deneyimleri akademik disipline taşıyarak, ritüellerin sözlü kültür içerisindeki yerini güvenilir bir kaynakla pekiştirmiş oldu.

Sonuç olarak Zeki Velidi Togan, klasik bir folklor araştırmacısı olmasa da:

Halk anlatılarını tarihsel verilerle ilişkilendiren öncü bir tarihçidir. Orta Asya halk kültürüne dair kaynakları derinlemesine analiz etmiştir. İbn Fadlan'ın metni gibi halk kültürü hazinelerini bilim dünyasına kazandırarak Türk halk biliminin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Kaynakça:

Arıkan, M. (2017). Bir halk bilimci olarak Zeki Velidi Togan. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 44(Güz), 227–247.

<https://ahsenokyar.com/?p=140084>

<https://misakizaffer.com/2023/01/17/kisaca-zeki-velidi-togan/>

ACZİMİN GİRYESİ

**Ahmet
Sevgi**

ÖMÜR DEFTERİ

*Ömür defterinin yaprağı her gün sararıp düşüyor,
Farkında mısın, ötelere giden yolları döküyor?*

1 Ağustos 2025

(Ahmet Sevgi)

AHMET ZEKİ VELİDİ TOGAN VE TARİH ANLAYIŞI

**PROF. DR. MEHMET
SERHAT YILMAZ**

Zeki Velidi Togan'ın akademik kimliği ve tarihçiliğinin küçük yaşlarda aile içinde şekillenmeye başladığı bilinmektedir. "Miftâhü't-Tevârih" adlı Türkçe eserin müellifi olan dayısı Satlıkoğlu Habib Neccâr, Zeki Velidi'nin tarihi benimsemesine etkili olmuştur. Bir taraftan babasının bulunduğu medresede tahsil hayatını sürdürürken diğer taraftan özel hocalardan aldığı eğitimle Rusça diline de hâkim olmuştur. Ailesinin bir yandan Dağıstan, diğer yandan Buhara ve Hive tarafları ile kültür bağları bulunuyordu. İlave olarak Kazan kültürünün de etkisi bulunmaktaydı.

1908 yılında köyünden ayrılan Zeki Velidi bir süre Astrahan, Orenburg arasında dolaştıktan sonra Kazan'a gelmiş ve burada Şahabettin Mercânî'nin medresesine gitmiş, Kasımiye Medresesi'nde kalmıştır. Bu tahsil sırasında özel dersler de almış, ilim adamları Katanov ve Aşmarin ile tanıştıktan sonra Rus müsteşrikleri camiasına girmiştir. 1909 yılında Kasımiye Medresesi'ne "Türk Tarihi" ve "Türk ve Arap Edebiyatı Tarihi" muallimliğine tayin edilmiş, bu dersleri dolayısıyla bir Türk tarihi yazmaya işine başlamıştır. 1911 sonlarında yayınlanan "Türk ve Tatar Tarihi" adlı eseri geniş bir muhitte tanınmasına vesile olmuştur. Prof. N. Katanov ve V. Bogoroditski nezdinde Kazan Üniversitesi'ndeki şark dilleri filolojisi derslerine devam etmiş, bu dönemde tarihçi Barthold ile tanışmıştır. Togan, "Türk ve Tatar Tarihi" adlı eserinin yayınlanmasından sonra Kazan Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Cemiyeti üyeliğine seçilmiş, cemiyet onu Fergana'da ilmi araştırma yapması için göndermiştir. 1914 yılında, Petersburg İlimler Akademisi ve Beynelmilel Orta Asya ve Uzakdoğu Tetkiki Cemiyeti tarafından Buhara Hanlığına gönderilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Maarif Vekili Hamdullah Suphi başta olmak üzere, Köprülüzâde Mehmed Fuat, Dr. Rıza Nur, Yusuf Akçura gibi Türkler de Zeki Velidi'nin Türkiye'ye gelmesini istiyorlardı.

11 Nisan 1925 tarihinde Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümeni'ne tayin edilmiş, 12 Mayıs 1925 tarihinde Berlin'den hareketle İstanbul'a ulaşmıştır. Ankara'daki görevi sırasında kütüphaneleri zengin olan İstanbul'a gitmeyi hayal eden Togan, 1927 yılında İstanbul Darülfünun'u Türk Tarihi Müderris Muavinliğine tayin edilmiştir.

1932 yılında toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'ne katılan Togan, Reşid Galip'in Orta Asya'da bir içdeniz olup, onun tedricen kurduğuna dair bir tebliğde bulunması üzerine bu tebliği eleştirmiş fakat hoş karşılanmamıştır. Bunu üzerine Zeki Velidi 8 Temmuz 1932 tarihinde İstanbul Darülfünunu'ndaki görevinden istifa ederek akademik tahsil için Viyana'ya gitmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Türkiye'yle dönen Z. Velidi 1944'te Irkçılık-Turancılık Davası olarak bilinen ve Hüseyin Nihal Atsız, Alparslan Türkeş, Reha Oğuz Türkkan, Fethi Tevettoğlu ve Nejdet Sançar gibi isimlerle birlikte Irkçılık-Turancılık suçlamasıyla yargılanmıştır. Bir buçuk yıl kadar hapiste kaldıktan sonra tahliye edilmiş, üniversitedeki görevine ancak 1948 yılında başlayabilmiştir. Togan bu dönemde düzenlediği "Umumî Türk Tarihine Giriş" adlı eserini, daha sonra da 1950 yılında "Tarihte Usûl" adlı eserini yayınlamıştır. 1951 de İstanbul'da toplanan XXI. Milletlerarası Müsteşrikler Kongresi'nde başkanı olarak bulunmuştur.

Prof. Dr. Tuncer Baykara hocamıza göre Togan; Türk tarihini, özellikle yaşayan yönlerinden hareket ederek hemen bütün yönleriyle birlikte değerlendirmek isteyen bir şahsiyetti. Bunun için de çağdaş etnografya, destan ve benzeri her türlü vasıtadan istifade edebilirdi. Bu arada, bilhassa bir Türk devletinin kuruluş kavgasına karışmasının engin tecrübesi de zikredilme-

lidir. Bütün bunlar, O'nun Türk tarihine bakışındaki üstünlükleridir. Göçebe hayatını, bir yerde yerleşmiş bir avlunun ferdi olarak yönleriyle bilmesi de önemlidir. Bu yerleşik hayat, onun Türker'in Orta Asya'nın eski tarihinde de benzer durumda olabilecekleri hükmünde etkili olmuş olmalıdır. Onun bu yönünü, Jansky'nin yazdıklarından da görebiliriz: "Tarih İlmi, çok geniş sahalara dal-budak salmış olan Türk Tarihini aydınlatmak için Zeki Velidi gibi, menşei Türk olan ve modern ilim metodu ile de mücehhez âlimlere muhtaçtır. Çünkü tek mil Avrasya milletlerinin kaynaklarından öğrenilebilen bu tarihin özü, ancak Türk kavimlerinde çok zengin bir şekilde muhafaza olunmuş etnografya materyali ile, arkeoloji ve sanat tarihi sahasında yapılmakta olan çalışmalarla muvazi olarak, mütehassıslar tarafından uzun zaman iş birliği yapılarak işlendiği zaman, meydana çıkarılabilir. Çoğu daha neşr ve tetkik edilememiş olan Şark kaynaklarını, çeşitli memleketlerdeki dağınık kütüphanelerde arayıp bulan, bunlardaki bilgileri, doğup büyüdüğü muhitten kendinde topladığı etnografik ve arkeolojik bilgilerle kolayca mezcedebilen Zeki Velidi, Türk tarihinin karanlık sahalarına en kısa yoldan nüfuz etmiş, Türk kavimlerinin manevî kıymetleri derinliğine ve birçok bozkır devleti kuran bu muhitin sürükleyici iç kuvvetleri sahasına en cesur adımlarla girmiş; bu ilmi, W. Barthold ve R. Grousset'nin vardığı noktadan süratle ilerleterek, ilme zaman kazandırmıştır. Zeki Velidi, bizzat bozkırlardan çıkan çağdaş bir Türk âlimi olması dolayısıyla da dikkati çeker".

Baykara'ya göre dört yüze yakın kitap ve makalesi bulunan Zeki Velidi, en verimli ilim adamlarından birisi olup Türk ve Tatar Tarihi adlı ilk eserini 1911 sonlarında neşretmesine ve devrinde büyük yankılar uyandırmasına rağmen onun müsteşrikler âlemindeki asıl şöhretini, 1939 yılında neşredilen İbn Fadlan'a dair olan eseri sağlamıştır. Zeki Velidi Togan, bilginin kaynaklarına vasıtasız inebilme ve kaynaklara dayanarak sentez yapabilme kabiliyetine erken yaşlarda sahip olmuştur. 1914'teki Türkistan seyahatinde Kutadgu Bilig'in yeni bir nüshasını bulmuş, 1923'te İbnü'l-Fakih'i, 1930 sonrasında Hârizm

dili kalıntılarını keşfetmiştir. 1925'lerden itibaren İstanbul kütüphanelerinde mevcut yazma eserlerdeki önemli bilgileri toplamıştır. Aynı zamanda Türkistan ilim geleneğinin Batı bilimiyle sentezini temsil etmekteydi. Togan, ilmî kanaatlerini kimseden çekinmeden söylerdi. Yeni bilgiler öğrenmeyi ve araştırmacı özelliğini hayatının sonuna kadar devam ettirmiş, hasta yatağında Oğuz Destanı üzerinde yeni yorumlar yapmıştır. Üniversalizme kaçan bir tarih anlayışına sahip bulunan Zeki Velidi Togan bir Türk ve Müslüman kimliğiyle tarih ilim dünyasında etkili olmuş bir kişiliktir. Türk tarihinin özelliklerinin bilincinde olup bu konularda ödün vermemiş, mücadeleci yönünü milletlerarası kongrelerde yansıtmıştır. Türk tarihçiliğinin XX. yüzyıldaki en etkili şahsiyetlerinden olan Togan, Fuad Köprülü ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk kavramının aslı özelliklerinin belirlenmesinde ve Hollandalı Türkolog Karl Jahn'ın Orta Asya tarihiyle ilgilenmesinde katkıda bulunmuştur.

Kaynaklar: Tuncer Baykara, Ahmet Zeki Velidi Togan'ın Hayatı ve Eserleri, Kültür Bakanlığı, 1989, Ankara. Tuncer Baykara, "Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidî Togan", Tarih Dergisi, Sayı:25, (Haziran 2011), s.197-200. A. Zeki Velidi Togan, Tarihte Usul, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018. Tuncer Baykara, "Doğumunun 100. Yılında Zeki Velidî Togan", Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, (Haziran 1993), s.233-38. İslâm Ansiklopedisi, Cilt:41, TDV, s.209-210.

ZEKİ VELİDİ TOGAN'IN TARİH İLMİNİ SİSTEMLEŞTİRMESİNE HİZMETLERİ

**ANUŞ
GÖKCE**

Zeki Velidi Togan, dünya çapında bir ilim ve fikir adamıdır. Türk Dünyasının siyasi, iktisadi sosyal ve ilmi yaşamda fen ve teknolojiye gelişmesi için çaba harcayan ömrünü milletine adanmış bir ilim adamıdır. Yaşamının bir bölümünü Türkistan'ın bağımsızlığı için Başkurtların merkezi Ufa'da geçirmiştir. 1917 ihtilalinde Türk halklarının haklarını savunmak için Rus meclisinde görev almıştır. 1920'de bağımsızlığını ilan eden Başkurtların ilk Cumhurbaşkanı olmuş, Rusya'nın 1921'de Türkistan'ı işgal etmesi üzerine memleketinden ayrılarak Avrupa'ya geçmiş, 1925'te milli eğitim Bakanı Hamdullah Suphi'nin daveti üzerine Türkiye'ye gelmiştir. Çalışma sahasını sadece Türkistan coğrafyası için değil, bütün Türk Tarihi üzerine yöneltmiştir.

Türkiye'de tarih ilminin gelişmesi ve sistemleşmesi için Türk Tarihi Tetkik ve Encümeninin başına getirilmiştir. Birinci Tarih kongresinde sunduğu tebliğden dolayı muarızlarının şiddetli hücumuna uğramıştır. O Türk tarihinin genel kaidelerini çizmiş, nasıl yazılması gerektiğini, tarihi olayları ve kaynakları değerlendirirken nelere dikkat edilmesi gerektiğini belirlemiştir. Ancak fikirlerini 1950'ye kadar uygulama imkânı bulamamıştır. 1931'de Darülfünun'da Umumi Türk Tarihi kürsüsünün başına getirilmiş ve ölüm başkanı olmuştur. Tarih yazılımında tespit ettiği usuller batı kopyacılığı olarak suçlanmasına, sebep olmuş, basında muarızları daha da ileri gidilerek onu vatan hainliğiyle suçlamışlardır. Baskılara dayanamayan Zeki Velidi, 1933'te görevinden istifa ederek Viyana'ya gitmiş, doktorasını orada yapmıştır. Reşit Galip'in onu değil üniversite, ilk mekteplerin hocası bile yapılmaz sözüne karşı Hüseyin Nihal Atsız, hocası olmakla gurur duyduğunu belirten bir protesto telgrafi

çekmiştir. Tabii ki bunun neticesinde Atsız, üniversitedeki görevinden kovulmuştur. (<https://www.hertaraf.com/koseyazisi-zeki-velidi-toga-in-af-mek-tubu>)488.pdf

Zeki Velidi, Avrupa'da gördüğü eğitimin tamamladığını, kendi ülkesinde kendi milletinin diliyle eserler vermek, kendi halkına hizmet etmek arzusunu defalarca dile getirerek Mustafa Kemal'e haber göndermiş, affedilmesi için yalvarmıştır. 1933'te Viyana'dan iki mektup göndererek bu arzularını ifade etmiştir. Ancak Mustafa Kemal'in etrafını saran Zeki Velidi'nin muarızlarını dönmesine izin vermemişlerdir. Ancak 1938'de Atatürk'ün vefatından sonra yurda dönebilen Zeki Velidi II. Dünya Savaşı esnasında Türkiye'nin izlediği politika gereğince Türkçülük davasından Nihal Atsız'la birlikte tutuklanmış, 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 1950'de affedilerek hapisten çıkmış ve tekrar üniversitedeki kürsüsünün başına geçmiş, 1970'te ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. İlmî eserlerini bu tarihler arasında meydana getirmiştir. Zeki Velidi'nin Tarihte Usul, Umumi Türk Tarihine Giriş, Bugünkü Türk İli Türkistan, Hatıralar adlı eşsiz eserleri; dergilerde ve yabancı yayın organlarında yüzlerce makalesi vardır.

Zeki Velidi Togan, Türk milletinin tarihi yazılırken tarihi olayların etraflıca incelenmesini, tarihe yardımcı (antropoloji, filoloji, etnografya, paleografya, arkeoloji vs.) ilimlerin verilerinden faydalanmalarını, birinci elden kaynak dahi olsa diğer yazılan eserlerle birlikte tenkite tabi tutularak olayların doğruluğunu ispat etmeleri ve bir sonuca varmalarını, sentez yapmalarının şart olduğunu savunur. Bir tarihçinin, Türkiyat ile

uğraşanların genelde yabancı alimler tarafından yazıldığını, Türklerin komşu devletlerle münasebeti olduğu için ilişkide bulundukları kavimlerin de dillerini öğrenmeleri gerektiğini ifade eder. Zeki Velidi, tarih tanımını yapmış, tarihi olayların ve şahsiyetlerin aydınlatılmasında takip edilecek usul ve metotları göstermiştir. Tarih yazıcılığında neden nasılcı tarzı benimsemiş, metotta ise kaynakların tasnif, tenkit ve tahlilini ve terkîp metodunu benimsemiştir.

Tarihte Usul kitabında Zeki Velidi Togan tarihi şöyle tarif eder:

"Tarih, hadiselerin seyrinden, madde ve eşyanın geçmiş ve hali hazırdan bahseden her yazı ve her hikâye tarihtir. Böylece tabii hadiselerin tarihini, bir ilmin, maddelerden mesela altının, demirin, ipek kumaşın, buğdayın, tütünün, muhtelif ağaç çeşitlerinin, taşların tarihini yazabiliyoruz. Fakat bizim için tarih insaniyetin veya milletlerin tarihidir. Bu itibarla tarih, sosyal yapının bir azası olmak itibarıyla insanlığın fiil ve fikirlerinin gelişmesini takip eden bilgidir. Tarih, insanlığın toplumsal ve siyasi bünyeler teşkil ederek ilerleme ve gelişmesi eylemlerinde fertler ve cemiyetler tarafından işlenen fiil ve ortaya atılan fikirleri; bunların neticesi olarak ortaya çıkmış olan olayları inceler.

Tarih yazılış tarzlarına göre dörde ayrılır:

- 1)Rivayetçi veya nakilci tarih,
- 2)Öğretici yahut şen'i tarih,
- 3)Neden nasılcı yahut tekevvüni tarih
- 4) İçtimaî tarih. (Toplumların veya milletlerin tarihi)

Rivayetçi tarih, vakaları felsefi veya diğer bir bakımdan tetkikle ve sistemleştirmekle uğraşmayan, doğrudan doğruya rivayet ve hikâye eden tarih yazılışıdır. Herodot, Taberi ve İbnül Esir'in tarihleri bu türdendir.

Öğretici tarih: Felsefi esasta yazılan tarih ise tarihi olayları öğrenerek onlardan faydalı bir ders çıkarmak için yazılan tarihtir. Bu usulde tarih yazanlar tarihte kişilerin hayatlarına fazlaca önem verirler ve ayrıntılı yazarlar. Onların bariz karakterlerinden ekseriyetle boyalı tablolar çıkararak bahsederler

ve bununla seciye ve ahlak terbiyesine hizmet etmek isterler. Tukidides, Polybios, Tacitus, Makıavel, Karleıl gibi tarihçiler eserlerini bu tarzda yazmışlardır.

Neden nasılcı tarih: Hadiseler karşı her zaman neden, nasıl böyle oldu sorularını soran araştırmacı, kritik ve Arapça karşılığı tekevvün (olayların meydan geliş sebeplerini araştıran) tarih yazıcılığı ise insan hayatındaki gelişme safhalarını ve bilhassa onları doğuran sebepleri araştırarak vasıflandırır, nitelendirir.

İçtimaî Tarih: Tarihi hadiselerin arkasında gizlenmiş olan tarihi kanunları ortaya çıkarmak yönüne ağırlık verir. Bu usul öğretici usulün şahsi ve hissi cihetlerini kenarda bırakan başka bir şekilden ibarettir.

Bu dört tarz yazım tarzından rivayetçi ve öğretici tarihin modası geçmiş değildir. Hala bu türde eser veren müverrihler mevcuttur. İnsanların mukadderatını o eski usul müntesiplerinin tatbik ettikleri tarzda anlatmak ihtiyacı hâlâ baki olduğu gibi bu mukadderatın takdire şayan noktalarını olduğu gibi hikâye ettirerek bundan estetik terbiye almak isteyen insanlar da vardır. Keza insanlık tarihinde ayrı hadiseleri büyüterek ve övünme şeklinde tasvir ederek hatıralarda kalmasını kolaylaştırmayı isteyenler de az değildir. (Togan, Zeki Velidi, Prof. Dr., Tarihte Usul, s.2 vd., Enderun Kitapevi, 3. Baskı, İstanbul 1981.)

Zeki Velidi, bir tarihçinin tarihi olayları, şahsiyetleri, milletlerin tarihini araştırırken onların nasıl bir yol takip etmeleri gerektiğini apaçık göstermektedir.

"Bugün tarihçi, tarihi bir şahsa ait tetkikatta bulunurken onun dost ve düşmanları, varsa kendisi tarafından yazılan yazıları, muhtelif cephelerden yazılan yazıları tetkik etmek zorundadır. Sümerler, Asurlular, Eski Mısırlılar, Babilliler vs. hakkında bir asır evvelki bilgiler yok denecek kadar azdı. Zamanımızda bu milletlerin komşu devletlerle kurduğu ilişkiler, yazdıkları tabletler ve anlaşmalar okunmuş, kendi devletleri için de medeniyet eserleri bırak-

mişlardır. Bütün bunlara ait tetkikler modern milletlerin dillerinde yazılmıştır. Bütün bu araştırmaları okumak için asrımızın ülkelerinin dillerini de bilmek durumundadır. Mesela Sultan Abdülaziz devrini öğrenmek için evvela o dönemki vakanüvislerin kayıtlarını, gazeteleri ve matbuatı takip etmeliyiz. Sonra devrinin icraat ve ıslahatları hakkında ve kendinin Avrupa seyahati dolayısıyla Avrupa'da neler yazılmışsa onları öğrenmeliyiz. Hükümdarların şahsi hayatlarına ve o zamanki şehir hayatlarına gelince, bu Sultan zamanından elbiseler, silahlar, saraylar ve evler, arabalar, yemek takımları, yataklar, resimler, tablolar, ecnebilerin çıkardıkları resimler ve yazdıkları tavsifler kalmıştır, o zamanında tutulan hatıralar, yaşayan insanların anlattıklarını dinlemeliyiz. Bütün bunları karşılaştırır ve tahlil ederiz; ancak bu şartlar altında Abdülaziz devri tarihini yahut o devre ait bir hadiseyi aydınlatmak imkanına ereriz. Tarihin her hangi bir devrini ve dünyanın herhangi bir noktasında yaşayan bir milletin tarihini tetkik ederken Paleograf (eski yazıların okunuşunu), arkeolojik buluntularını; maddi eserler, binalar ve harabelerin tetkiki; lisanîyat gibi ilimlerin yardımıyla bütün maddeleri incelemek; muhtelif milletler arasında geçmişte vaki olmuş dil ve edebiyat tesirlerini tetkik etmek mecburiyetindeyiz. Zamanımızda tarihi hadiselerin tespiti işinde ise fotoğraflar, vesikalarının faksimilelerini, kopyalarını almak gibi gelişmelerden geniş mikyasta faydalanılmaktadır. Bundan dolayı kültür merkezlerinde yalnız evrak değil, ses yani plak arşivleri meydana getirilmiştir. Fakat bu bütün vesikalardan ve ham maddelerden istifade edebilmek için tarih usulünü ve lisanları bilmek başlıca şartlardandır. Tarihin hangi sahasında çalışırsa çalışsın bu mevzu onun ilim sahasına akseden yönlerini öğrenerek tetkik etmek için tarihçinin ana dilinden ve alakalı konuların yazıldığı eserlerin dilinden başka üç Avrupa dilini; İngilizce, Fransızca ve Almancayı bilmesi zaruridir. Çünkü her beşer tarihinin tetkik edilecek bütün sahaları bu

üç dilde yazılmıştır." (Tarihte usul, s.5 vd.)

Görülüyor ki Zeki Velidi bir tarihi olayı veya şahsı ele alırken olayların derinine iniyor ve en ince teferruatına kadar inceliyor, hadisenin neden nasılına, sebep ve neticelere ehemmiyet veriyor.

Zeki Velidi tarih yazımında neden-nasıl tarih yazımını benimser ve bu hususta Beneheim'in tarih tanımı hakkındaki görüşlerine açıklama getirir.

Berneheim'e göre tarih ilmi; insanların zaman ve mekân çevresinde meydana getirdikleri gelişmeleri; bunların maşeri (içtimai) bir vücudun fertleri, toplulukları sıfatıyla fiillerinde, bu toplumsal hayatta mevzubahis ayrı konulardaki rol ve ehemmiyetlerini temin ve tespit edilen psiko- fizik amillerin, teşkil ettikleri illi bağılıklar çerçevesinde tecelli eylemeleri itibariyle tetkik ve tasvir eder.

Evvela tetkik olunacak şey hep hadiselerdir. İnsanın maşeri bir vücut yahut içtimai bir bünye derken; insanların meydana getirdiği her çeşit zümreyi ifade eder. Devlet, aşiret, kabile, oymak, oba, aile vs. kast edilir. Bu faaliyete şuurlu fertlerin bütün faaliyetleri dâhil edilir.

Zaman ve mekân dâhilinde husule getirdikleri tekâmül hadiselerin tetkikinde bunun yalnız zamana bağlı sıralanmasının kâfi gelmeyeceğini aynı zamanda hadiselerin ceryan ettiği mekanların da bir kül olarak ikisi birlikte ele alınması. Tekâmül, bir şeyin kelimenin bilinen manasıyla terakki ve inkişaf etmesini değil, hadiselerin birinin diğerine tesirini, birinin diğerini doğurarak husule getirmesi keyfiyetini ifade ediyoruz. Biz tarihte mevzubahis olan hadiselerin üzerinde müessir olan amillerin ehemmiyetini, amillerin her vakit sahip oldukları hakiki kıymetleri itibarıyla takdir etmiyoruz. İçtimai hayattaki ayrı halleri söz konusu olunca; yani bir mevzuyu tetkik ederken bu amillerin o haller üzerindeki rol ve ehemmiyetlerini, yani söz konusu hadiselerin ceryanında yahut neticelerinde müessir olmalarını ya da etki altında kalmalarını ifade ediyoruz. İlli bağılıklardan

kasıt, sebep-sonuç ilişkisi; Bir olayın, eylemin meydana gelmesinde sebepleri ile sebeplenmiş (müsebbebiyet) arasındaki münasebettir. İnsanların fiilleri, diğer tabiat hadiseleri gibi fiziki cihetten düşünülemez. İnsanların asıl kendi iradelerin, fikirlerinin ve ruhi hareketlerin tekâmül faaliyetlerindeki rolü de aynı derecede mühimdir. Mesela tarihte milletlerin fütuhât ve muharebetleri; meralar arayan bir hayvan sürüsü gibi yiyecek aramak neticesi; yahut sadece tabii hadiselerin; iklim değişmesi, kuraklık, açlık, zelzele nehirlerin mecralarının yön değiştirmesi gibi tabii amillerin neticesinde olursa da bu gibi hadiselerde aynı zamanda ruhi ve manevi amiller, ihtiraslar, cihangirlik emelleri, ecdattan kalan göç ve istila ananeleri, dini hassasiyet, temayüller, egemenlik sahalarını genişletmek, siyasi çekişmeler etkili olur.

Timur devletinin zuhurunda doğuda Kağanlığın Çin'den çekilmesi, Batıda İlhanlı devletinin çöküşü müessir olmuştur. Mesela 16 asırdan başlayarak orta Asya'da küçük hanlıkların kurulması ticaretin sükutu ve mahalli ziraat hayatının gelişmesi etkili olmuştur. Ancak ticaretin sükutu, ancak mahalli ticaret ve ziraatın gelişmesi; Hint ve Amerika deniz yollarının bulunması neticesinde olmuştur. **(Tarihte Usul, s. 8 vd.)**

Zeki Velidi'ye göre metot, herhangi bir ilmin konu edindiği maddelere ulaşmak için takip edilen yol demektir. Tarih metodu, ilim ve fikir hayatındaki insanların bakış açısının da gelişmesine, derinlik kazanmasına bir ölçü olarak kabul edilmiştir. Tarih metodunun tatbiki, insanlığın ve ayrı milletlerin fikri gelişmelerinde kazandığı önem itibarıyla mikroskop, teleskop ve röntgenin tatbikiyle kıyas kabul edilemeyecek derece büyük olmuştur. Neden nasılcı tarih usulü yerleştikten sonra insanlardaki tetkik merakı insanlık tarihinin bütün safhalarına yayılmıştır. İnsan kendi tarihini artık eskiden olduğu gibi tarihçilerin yazdığı kroniklerden öğrenmekle yetinmeyip, bilakis kaynaklık edecek her şeyi bir araya toplamak ve tarihi o esastan öğrenerek etraflıca öğrenmek

yoluna girmişler; böylece bir kaynak bilgisi ortaya çıkmıştır. Metot, tahlil ve terkip (sentez) olarak ikiye ayrılır; tarihi eserlerin tasnifine kadar görülen bütün hazırlık devresi tahlil, bundan sonra görülen tasnif ise (terkip) sentezdir.

Neden-nasılcı usule göre çalışanlar, bu çeşit kaynakların bir tarihi hadiseyi aydınlatmak işindeki önemlerinin farklı olduğunu idrak ederlerken, bu kıymetleri tayin eylemenin yollarını bulmuşlardır. Eskiden tarih araştırmacıları ellerinde ne gibi kaynak ve malumat varsa onula yetinirlerdi. Zamanımızda ise tarihi bir meseleye ait bir ilmi eser veya makale yazmak için konusu hakkında ne kadar kaynak varsa bütün kaynakları görmek, onların kıymet itibarıyla yekdiğerine oranını tayin etmek, hadiselerle ait haberleri kaynaklarının kaynaklarından öğrenmek birinci şart sayılıyor. Zamanımızın âlimleri yazılı kaynaklardan istifade ederken eskiden olduğu gibi ele geçen herhangi bir yazma nüshayı esas kabul etmekle yetinmezler. Her yazma kaynağın muhtelif nüshalarını karşılaştırarak doğrusunu, yani müellif eserinin nüshasında nasıl yazmış olduğunu kesin tespit etmek için elde ne kadar malzeme varsa onu kullanır. Eski tarihçilerin eser yazarken isnat ettikleri rivayetlere ait vesikalar arşivlerde yahut kullandıkları diğer kaynakların yazmaları kütüphanelerde mevcut ise, o tarihçilerin nakillerini bu asıl nüshalarla karşılaştırarak nakillerini doğru olup olmadığına, müellif asıl kaynaktaki bir malumatı naklederken onu değiştirip değiştirmediğine, değiştirmiş veya tahrif etmişse bu tahrifin şeklini tespit ederler. Böylece tenkitçi tarih yavaş yavaş ortaya çıkmış olur. **(Tarihte Usul, s.28 vd.)**

Zeki Velidi'nin Türk tarihi açısından en önemli bir eseri de Umumi Türk Tarihine Giriştir. Zeki Velidi burada tarihi çağlara ayırmış ve her bir devir için gerekli kaynakları yerli ve yabancı yazılmış eserleri tavsiye etmiştir.

Zeki Velidi, Anayurt dediğimiz Orta Asya'da geçen hayatımızda bu yurt haricindeki ceryan eden olayları ayrı incelemek gerektiğini ifade ederek, Umumi

Türk Tarihini iki devreye ayırır. Önce **Tarih Öncesi** ve **Tarihi çağlar** olarak ikiye ayırır. Tarihi Çağı da;

- 1)İslamiyet'ten önce; yani Önsya medeniyetine girmeden önceki çağ
- 2)İslam devrinin 16. asra kadar inkişaf devri
- 3) 16. asırdan zamanımıza kadar uzanan inhitat devri olmak üzere üç bölümde inceler.

İslamiyet öncesi Türk tarihi öğrenirken okutulacak kaynakları da zikreder. Verdiği birçok yabancı kaynakların yanında kendisine ait olan ve Türk kavimlerinin eski tarihine ait mütalealarını ihtiva eden 1928 yılında Darülfünun'da taşbaskısı "Türk tarihi Dersleri" adlı eserini de kaynak gösterir. Yine Milattan önce Grek, İran ve Türk kavimlerinin mücadelelerine dair yerli ve yabancı birçok yayın sıralar. De Guines'in Hun Tarihinin Hüseyin Cahit Yalçın tarafından yapılan tercümesini, Nihal Atsız'ın "Türk tarihi Üzerine Toplamalar" ve Mehmet Şemsettin'in 5 ciltlik "Mufasssal Türk Tarihi" adlı eserleri tavsiye eder.

İslami Devirler için Barthold'un, Fuat Köprülü'nün eserlerini, Selçuklular için Mükremin Halil İnang'ın Türkiye Tari-

hi Selçuklular Devri, Barthold'un İslam Medeniyeti Tarihi, kendisine ait Moğollar Zamanında Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti, Beylikler ve Osmanlılar için İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın eserlerini zikreder. **(Togan, Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, s.2 vd.,Enderun Yay. 3. Baskı, İstanbul 1981)**

Sonuç

Zeki Velidi Togan, Türk milletinin yetiştirdiği en büyük tarihçilerden ve devlet adamlarındandır. Onun tarih konusundaki tezleri ilmi araştırmalarının temelini oluşturmuştur. Türkiye'de tarih ilminin sistemleşmesine ve araştırmacıların olayları incelemesine derin bir perspektif getirmiştir.

Zeki Velidi, birbirinden kıymetli eserler vererek, anılarını kitaplaştırarak Türk milletinin ve Türkistan davasının bayraktarlığını yapmıştır.

Bugün Türkistan'da bağımsız Türk cumhuriyetleri ortaya çıkmışsa onun düşüncelerini benimseyen, onun gibi düşünen aydınların çalışmaları ve yetiştirdikleri öğrencilerin faaliyetleri inkâr edilemez.

Vefatının 55. Yılında Zeki Velidi Togan'ı rahmet ve minnetle anıyorum. Mekânı cennet olsun.

MESNEVİ'NİN GÖLGESİNDE

AHMET SEVGİ

شکر میکن مر خدا را درنعم
نیز میکن شکر و ذکر خواجه هم

Nimetlerine karşılık Allah'a şükret.
Ayrıca sana ihsan edene de şükret,
onu da an. (Hz. Mevlânâ)

ŞÜKÜR VE TEŞEKKÜR

Allah'a şükret, insanlara teşekkürü de ihmâl etme,
İnsana teşekkür etmeyen Hakk'a şükretmezmiş, unutma.
1 Ağustos 2025 (Ahmet Sevgi)

KELİMELERİN GÜCÜ VE ZİHİNSEL SÖZLÜK

**PROF. DR.
FİRDEVS
GÜNEŞ**

Türkçemiz milattan önce dört bin yılına kadar uzanan çok eski, köklü ve zengin bir dildir. Tarih-sel süreç içerisinde dünyaya yayılmış ve çok sayıda dili etkilemiştir. Türkçe ses, kelime ve dil yönüyle çeşitli zenginliklere sahip sonndan eklemeli bir dildir. Türkçemizin zenginliği dilimizdeki kelimelerin zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi kelime dilin anlamlı en küçük parçasıdır. Anlamlı sesler veya ses birliği, söz ya da sözcük de denilmektedir. Kelimeler söz (fonetik işaret), yazı (grafik işaret) ve anlamlı bir içerik (kültürel ve bağlamsal) olmak üzere üç önemli özelliğe sahiptir. Her kelimenin fonetik ve grafik bir yapısı vardır. Ancak her kelimenin anlamı yoktur. Bazı kelimeler anlamlı bazıları da araç kelimelerdir. Anlamlı kelimeler bir varlığı, bir nesneyi bir hareketi karşılayan ve somut bir gerçeği içeren kelimelerdir. Örneğin masa, kalem, yazı gibi. Araç kelimeler ise somut bir gerçeğe karşılık gelmeyen, anlamı olmayan "ile, ve, için, fakat" gibi kelimelerdir. Peki, kelimelerin gücü nedir?

Kelimelerin Gücü

Kelimenin gücü içerdiği anlamdan gelmektedir. Anlamlı kelimeler çeşitli bilgi, olay, hareket, düşünce, nesne vb. içermektedir. Bunlar kelimenin gücünü oluşturmaktadır. Kelimelerin gücü zihnimizi harekete geçirmekte, çeşitli düşünceleri çağrıştırmakta ve düşünce zincirinin halkalarını oluşturmaktadır. Bazı kelimeler kişileri derinden etkilemekte ve onları yönlendirmektedir. Hatta bireyin amaç, görüş, tutum ve davranışlarında değişikliklere yol açmaktadır. Kelimelerin gücü doğru seçilmesi ve yerinde kullanılmasına da bağlı bulunmaktadır. Bir konuşma sırasında kelimelerin iyi seçilmesi dinleyicileri içten etkilemekte ve yönlendirici olmaktadır. Bunun için konuşmacılar

kelimeleri doğru seçme, yerinde kullanma, vurgu ve tonlamaya dikkat ederek dinleyicileri etkileme, düşündürme, yönlendirme gibi hususlara ağırlık vermektedir. Kötü ve olumsuz kelimelerin seçilmesi ise iletişimi engellemekte ve şiddete ortam hazırlamaktadır. Kelimelerin gücü okuma ve yazmada da çok önemli olmaktadır. Güzel kelimeler ve yazılar okuyucuyu büyülemekte, bilgilendirmekte, karanlıkları aydınlatmakta, cesaret ve kuvvet vermektedir. Olumsuz yazılar ise üretim, yenilik, girişimcilik, değişim gibi süreçlere ket vurmaktadır.

Kelimelerin gücü sadece dil ve iletişim alanında değil bireyin zihinsel ve sosyal gelişiminde de etkili olmaktadır. Bilindiği gibi kelimeler çeşitli anlamlar içermekte, zihni uyarmakta ve düşünce zincirinin halkalarını oluşturmaktadır. Bu süreçte çok kelime bilmek, çok anlam demektir. Bilinen kelimelerin çokluğu düşünce zenginliğini ve sürekliliğini sağlamakta, aynı zamanda yeni düşünceler oluşturmaya ve geliştirmeye yardım etmektedir. Bir başka ifadeyle bireyin çok kelime tanınması, anlamını öğrenmesi ve kullanması zihinsel gelişimini desteklemektedir. Bu yönüyle kelimeler düşünme, anlama, öğrenme gibi zihinsel becerileri geliştirme aracı olmaktadır. Bilinen kelimelerin çok olması ise bireyin başarısını artırmaktadır. Bu durum giderek duygusal ve sosyal becerilerin gelişimini de etkilemektedir.

Araştırmalar okul başarısı ile çok kelime bilme arasında doğrudan ilişki olduğunu, çok kelime bilen öğrencilerin zihinsel becerilerinin ve okul başarılarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Yine araştırmalarda çok kelime bilen

öğrencilerin okul başarılarının yanında düşünme, anlama, sorgulama, ilişkilendirme, sınıflama, sıralama vb. becerilerinin de yüksek olduğu görülmektedir. Aynı zamanda iletişim kurma ve sosyal becerileri geliştirmede de etkili olmaktadır. Kelimeler çocukların dünyayı ve çevreyi daha iyi anlama, zihninde yapılandırma, düşünceleri inceleme ve düzenleme, iyi iletişim kurma ve sosyalleşme süreçlerine katkı sağlamaktadır. Kısaca çok kelime bilen çocuklar daha başarılı olmaktadır. Bu nedenle erken yaşlardan itibaren çocuklarda zihinsel sözlük geliştirme çalışmaları yapılmaktadır.

Zihinsel Sözlük

Bir dildeki bütün kelime ve deyimlerin alfabetik sıraya göre yazıldığı ve anlamlarının açıklandığı esere sözlük denilmektedir. Zihinsel sözlük ise bireyin öğrendiği, anlamını bildiği, zihnine yerleştirdiği, günlük yaşamında kullandığı, kendini ifade ettiği kelime ve deyimlere denilmektedir. Bazı kaynaklarda sözcük dağarcığı, söz varlığı, kelime serveti de denilen zihinsel sözlük, bireyin zihnindeki bütün kelimeleri içermektedir. Zihinsel sözlükte sadece kelimeler değil, kelimelerin ses, yazım ve anlamı gibi çeşitli bilgiler de yer almaktadır. Önce dinleme ve konuşma yoluyla öğrenilen kelimeler, deyimler ve anlamlar kaydedilmekte, ardından okuma ve yazma ile öğrenilen kelimeler yerleştirilmektedir. İkinci dil öğrenirken bu sözlükten yararlanılmaktadır.

Zihinsel sözlüğün zengin olması bir lüks değil, zorunluluktur. Bireyin sözlü ve yazılı anlama becerilerini geliştirmekte, kendini ifade etmesini kolaylaştırmaktadır. Zihinsel sözlük ne kadar zengin olursa, farklı türdeki metinler ve bağlamlar arasında gezinmek o kadar kolay olmaktadır. Bir metnin inceliklerini ve derinliklerini anlama, düşünce akışını izleme gibi işlemlere katkı sağlamaktadır. Bu süreçte çok sayıda kelime tanıma ve bilme yanında onların çeşitli kullanımlarını da anlamak önemli olmaktadır. Zihinsel sözlüğün zenginliği bireyde geniş bir ifade yelpazesine olanak tanımakta, konuşma ve yazma be-

cerilerinin etkisini artırmaktadır.

Kelime tanıma veya bilme, bir kelimeyi ses, şekil, görünüş, telâffuz, anlam ve diğer ipuçlarından tanıma işlemidir. Bu işlem bir kelimenin sesini duyunca, harfleri, biçimi ve yazılışını görünce hatırlama, anlamını bulma ve seslendirme olarak açıklanmaktadır. Sözlü ve yazılı olmak üzere iki tür kelime tanıma söz konusudur. Ancak bu kavram genel olarak yazılı kelimeler için kullanılmaktadır. Kelimeyi sözlü tanıma, konuşma sırasında ses zinciri içindeki kelime ve kelime gruplarını vurgu, ton ve ritim gibi özelliklerden hızlı bir şekilde tanımadır. Yazılı tanımda ise kelimedeki harflerin yazılış biçimi, uzantıları, dizilişi, kelimeler arasındaki boşluklar gibi görsel öğeler ve anlam etkili olmaktadır. Kelimeleri sözlü tanıma dinleme ve konuşma becerilerini, yazılı tanıma ise okuma ve yazma becerilerini geliştirmektedir. Bu nedenle okul öncesi dönemde sözlü kelimeleri tanıma, ilkokuldan itibaren de yazılı kelimeleri tanıma çalışmaları yapılmaktadır.

Kelime tanıma ve kullanma birbirinden farklıdır. Kelime tanıma, bir kelimeyi diğerlerinden ayırt etmek ve anlamını bilmek demektir. Bunun için öğrencilerin kelimeyi seslerinden tanıma, yazılışını bilme, kelimeyi sesli ve sessiz okuma ve anlamını bilme becerilerini kazanması gerekmektedir. Kelime kullanma ise tanınan bir kelimenin anlamını açıklama, dil bilgisi yönüyle inceleme, konuşma ve yazma sırasında aktif olarak kullanma demektir. Kelime kullanma kelime tanıma becerilerinin üzerine kurulmaktadır. Kelimeyi aktif kullanmak için öğrencilerin, kelimeyi açıklama, inceleme, soyutlama, ilişkilendirme, sözlü ve yazılı olarak kullanma, dil bilgisi yönüyle inceleme, verilen bir cümlede işlevini analiz etme gibi becerilere sahip olması gerekmektedir. Öğrencilerin tanıdıkları kelime ile kullandıkları kelime sayıları arasında önemli farklılıklar vardır. Bir öğrenci dinleme ve okuma sırasında çok sayıda kelimeyi tanıyabilir ancak konuşma ve yazmada bunların çok azını kullanabilir.

Kelime Sayısı

Peki, zihinsel sözlükte kaç kelime vardır? Kaç kelime biliyor ve kullanıyoruz? Zihinsel sözlüğün kapasitesi bireyin eğitim düzeyine ve dil becerilerine göre değişmektedir. Eğitim düzeyi yüksek bireylerin zihinsel sözlüklerinde 20.000-35.000 kelime olduğu belirtilmektedir. Ancak bu kelimeler, aktif ve pasif olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Pasif kelimeler, dinleme veya okuma sırasında anlamı bilinen ancak günlük yaşamda kullanılmayan kelimelerdir. Bunlar bireyin eğitim durumuna göre edebi, teknik veya özel kelimeler olabilir. Birey bu kelimeleri görünce tanımakta ancak konuşma sırasında kullanmamaktadır. Aktif kelimeler ise dinleme veya okuma sırasında anlamı iyi bilinen, konuşma, yazma ve günlük yaşamda sürekli kullanılan kelimelerdir. Amerika'da yapılan bir araştırmada 16 aylık çocukların 60 kelimeyi aktif olarak kullandıkları ancak 200 kelimeyi anladıklarını ortaya koymaktadır (Cellier, 2008). Yani çocuklar konuşurken kullandıkları kelimelerden çok daha fazlasını bilmekte ve anlamaktadır.

Araştırmacılar her yaşta bilinen ve kullanılan kelime sayısını belirlemek için çeşitli kelime ölçekleri oluşturmuştur. Bunlardan en yaygın kabul gören Dubois-Buyse Kelime ölçeğidir. Fransızca için hazırlanan Dubois-Buyse ölçeği, yaklaşık 4.000 kelimeyi listeleyen ve birinci sınıftan liseye kadar yazım zorluk düzeyine göre sınıflandıran bir derecelendirme ölçeğidir. Bu ölçeğin 42 basamağı vardır. Bu ölçeğe göre 14 yaşındaki bir öğrenci yaklaşık 3.725 kelimeyi bilmekte ancak bunlardan sadece 1.000 kelimeyi kullanmaktadır. Ortaokul öğrencileri 2.500 ila 6.000 kelime bilmekte ancak günlük hayatta kullandıkları kelime sayısı 800 - 1.600 arasında değişmektedir. Yetişkinler genel olarak 20.000 ila 35.000 kelime bilmekte ancak 3.000'e yakın kelime kullanmaktadır (Ters, Mayer & Reichenbach, 1995). Diğer taraftan ilkokul sonunda 1200-1500 arası kelimeyi aktif olarak kullanan öğrencinin bütün derslerde başarılı olacağı belirtilmektedir. Bu nedenle okullarda kelimelerin aktif

kullanılmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilmektedir.

Günlük yaşamda kullanılan kelimelerin türü ve sayısı çok değişmemektedir. Genellikle hep aynı kelime ve ifadeler olmaktadır. Bu nedenle günlük hayatta çoğu kişi ortalama 500 civarında kelime kullanmaktadır. Bazı öğrenciler 300 kelime ile konuşurken bazılarının zihinsel sözlüğünde binlerce kelime bulunmaktadır (Gabizon, 2013). Kelime seviyesindeki farklılıklar genellikle eğitim, kültürel seviye ve dile olan kişisel ilgiden kaynaklanmaktadır. Kanada Western Ontario Üniversitesi'nden Profesör Stuart Webb, yabancı bir ülkede yaşamak ve bir dili anlamak için 800 kelimenin yeterli olduğunu açıklamaktadır. Ancak bir dizi izlemek için 3.000 kelime, bilimsel ve üst düzey metinleri okumak için 8.000 - 10.000 arasında kelimeyi iyi bilmek gerekmektedir (Webb, 2007).

Zihinsel Sözlüğü Geliştirme

Zihinsel sözlüğü zenginleştirmek için dolaylı ve doğrudan geliştirme olmak üzere iki model kullanılmaktadır.

Dolaylı Geliştirme: Bu model kişisel okumalarla kelimeleri öğrenme ve zihinsel sözlüğü dolaylı olarak geliştirmeyi içermektedir. Bu modelde yeni kelime öğrenme kaynakları olarak çeşitli medya araçları, arkadaş ve yetişkinlerle konuşmalar, özellikle 2.Sınıftan itibaren okuma çalışmaları etkili olmaktadır. Bu modelde öğrencileri sınıf veya sınıf dışında bağımsız okumaya güdüleme olmaktadır. Öğrenci okuyarak daha çok kelimeyle karşılaşmakta ve anlamları hakkında daha geniş bir görüşe sahip olmaktadır. Bu amaçla çok sayıda metnin aşamalı olarak okunması çalışmaları yapılabilir.

Doğrudan Geliştirme: Bu modelde öğrencilere yeni kelimenin anlamını öğrenme ve genişletmeye yardımcı bilgiler kazandırılmakta ve bilinmeyen kelimeler incelenmektedir. Kelimeyi incelemede, morfolojik inceleme yani ek ve kök inceleme, kelimeye ilişkin kişisel bilgileri harekete geçirme, kelimenin bulunduğu ifadeleri ve cümleleri inceleme, kavram tanımlarını

derinleştirme gibi teknikler uygulanmaktadır. Kelime bilgisini arttırmayı kolaylaştıracak bazı yöntemler şöyledir;

*Düzenli okuma: İster roman ister gazete makalesi, hatta blog olsun, düzenli olarak okumak, öğrenciyi çeşitli terimlerle ve sözdizimsel yapılarla karşı karşıya getirir.

*Kelime listeleri: Karşılaşılan yeni kelimelerin bir listesini, tanımlarını ve kullanım örnekleriyle birlikte tutmak, bu terimleri daha iyi öğrenmeye yardımcı olur.

*Kelime oyunları: Bulmaca, kelime bulma, boşluk doldurma, yapboz, akrostiş gibi kelime oyunları eğlenirken yeni kelimeler öğrenmeyi sağlar.

*Bağlamsal kullanım: Yeni kelimeleri gerçek cümlelerde veya konuşmada kullanmak öğrenmeye yardımcı olur. Kelimeleri pasif bir şekilde tanımak yeterli değildir. Bunları çeşitli bağlamlarda doğru kullanmak gerekir. Bunun için tekrar ve pratik yapmak önemlidir. Öğrenciler, bağlamda bilmedikleri kelimelerle on kez karşılaşırlarsa daha kolay öğrenirler. Ancak bir kelimenin

tam bilgisini geliştirmek için ondan fazla tekrar gerekebilir (Webb,2007).

*Etkinlik yapma: Yeni kelimeleri kullanarak kısa öyküler veya makaleler yazmak son derece faydalıdır. Ayrıca çeşitli konularda tartışmalara katılmak, çeşitli sözlüklerden faydalanmak önemlidir. Böylece öğrenilen kelime ve terimlerin anlaşılması ile doğru kullanımı kolaylaşır.

Kaynaklar

Cellier, M. (2008). Le vocabulaire à l'école primaire, Retz, France.

Gabizon, C. (2013). Un lycéen utilise 1000 mots dans sa vie quotidienne, Le Figaro Etudiant, <https://etudiant.lefigaro.fr › news › detail › article › un-l...>

Güneş, F. (2013). Kelimelerin Gücü ve Zihinsel Sözlük, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2013, sayı: 01.

Ters F., Mayer G.& Reichenbach D. (1995). L'échelle Dubois-Buyse: l'orthographe usuelle française, Published by MDI.

Webb, S. (2007). The Effects of Repetition on Vocabulary Knowledge, Applied linguistics 28 (1), 46-65

GÜLİSTAN'IN GÖLGESİNDE

AHMET SEVGİ

برك عیش بکور خویش فرست
کس نیارد ز پس تو پیش فرست

*Kötülük tohumu ekip iyilik uman kimse,
kafasını beyhude yormuş, boş hayallere
düşmüş olur. (Şeyh Sâdî)*

DİKEN EKEN GÜL DERMEZ
*Diken eker, gül toplamak için hayallerine hayal eklersin,
İyiliğedir iyilik, sen kötülük yapar iyilik beklersin.*
1 Ağustos 2025 (Ahmet Sevgi)

